

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ОФІЦЕРА ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК З ОСОБАМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ТА ЗЛОЧИНЦЯМИ

УДК 159.9.019:377.35

В. І. Конаржевська

П. Б. Ткач

Аналіз мовленнєвої поведінки комунікантів є одним з актуальних напрямків прагматичних досліджень світової лінгвістики. Попри наявність значної кількості наукових розвідок, присвячених проблемам спілкування, залишається значна кількість питань, що потребують детального вивчення. Зокрема не до кінця з'ясовано, які чинники впливають на вибір мовленнєвих стратегій і тактик у процесі спілкування. Уявлення про гендерний аспект комунікації також становить цікавий предмет дослідження комунікації, оскільки надає можливість урахувати цей чинник під час спілкування та робить комунікацію успішною.

Однією з малодосліджених проблем є також актуальне для сучасного суспільства питання успішного спілкування з різними прошарками суспільства. Не існує суспільства, усі члени якого поводити б себе відповідно до загальноновизначених нормативних вимог, порушення яких викликає негативну реакцію з боку соціуму. Зустрічаються люди, що відзначаються певними відхиленнями від цих норм і характеризуються як особи з девіантною (лат. *deviatio* – відхилення) поведінкою [5]. Вихідним для розуміння особливостей такої поведінки є поняття соціальної норми, яка знаходить своє відображення в законах, традиціях, звичаях, тобто в тому, що стало звичкою та міцно ввійшло до побуту, способу життя більшості населення і підтримується суспільною думкою, відіграючи роль “природного регулятора” громадських та міжособистісних відносин.

Основна причина вияву девіантності (алкоголізм, наркоманія тощо) вбачається в соціальній нерівності (жебрацький рівень життя частини

населення, розподіл суспільства на багатих і бідних, обмеження способів отримання високого заробітку тощо). Важливими є також і соціально-культурні чинники: зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; руйнування духовних цінностей; наростання неформальних об'єднань, в яких домінує культ сили; пропаганда в засобах масової інформації насильницьких та безвідповідальних стереотипів поведінки.

З метою захисту суспільства від осіб із девіантною поведінкою, а також вирішення конфліктних ситуацій, що пов'язані з антисоціальними виявами, у системі МВС існує дієва структура – внутрішні війська (далі – ВВ). Цей військовий підрозділ призначено для участі в охороні громадського порядку і боротьби зі злочинністю, забезпечення громадської безпеки під час проведення масових заходів, припинення безпорядку в населених пунктах. Разом з органами внутрішніх справ ВВ сприяють розшуку осіб, які втекли з-під варти або нагляду, переслідують та затримують засуджених втікачів, вступаючи, таким чином, у взаємодію як з окремими особами, так і з групами людей із девіантною поведінкою.

Як доводить практика, застосування силових прийомів до зазначених осіб призводить до небажаних, а то й невинуватих наслідків. Тому для ефективного забезпечення громадського спокою з боку офіцерів ВВ важливим є адекватне сприйняття людини з нестандартною поведінкою, розуміння її прихованих та явних мотивів, установлення з нею контакту з використанням відповідних комунікативних стратегій.

Дослідження проблеми комунікативних стратегій базується на фундаментальних у галузі теорії комунікації роботах Б. Г. Ананьєва, В. М. Бехтерева, О. О. Бодальова, Л. С. Виготського, І. О. Зимньої, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна та інших. Науковий досвід аналізу особливостей людської поведінки, а також виявів її адекватності і неадекватності висвітлено у працях Х. Айзенка, Ю. М. Антоняна, Г. Бекера, В. Л. Васильєва, Я. М. Гилинського, Р. Мертона, В. Ю. Пиріжкова, Д. В. Сочівко, З. Фрейда та інших. Проте досі немає повного аналізу

комунікативних дій офіцера ВВ під час спілкування з особами з девіантною поведінкою. Усе викладене визначає актуальність цієї статті.

Метою дослідження є виявлення комунікативних стратегій мовної поведінки офіцера внутрішніх військ з особами з девіантною поведінкою і злочинцями.

Наукове тлумачення девіантної поведінки свідчить, що це: 1) вчинок, дія людини, що не відповідає офіційно встановленим або фактично існуючим у певному суспільстві (соціальній групі) нормам та очікуванням; 2) соціальне явище, яке виражається у відносно масових і стійких формах людської діяльності, що не відповідає офіційно встановленим або фактично існуючим у певному суспільстві нормам та очікуванням [2; 4; 5].

Розрізняють два типи відхилень: 1) індивідуальне відхилення, коли окремий індивід ігнорує норми своєї субкультури; 2) групове відхилення, розглядається як конформна поведінка члена девіантної групи стосовно його субкультури [2; 4; 5]. Залежно від способів взаємодії з реальністю і порушення тих чи інших норм суспільства вияви девіантної поведінки поділяються на п'ять видів:

1) *делінквентний вид* – сукупність протиправних вчинків і злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам;

2) *адиктивний вид* – поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрастей;

3) *патохарактерологічний вид* – поведінка, яка зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися у процесі виховання;

4) *психопатологічний вид* ґрунтується на психопатологічних симптомах і синдромах, це вияви тих чи інших психічних порушень та захворювань;

5) *суперцінності* – виявлення обдарованості, таланту, геніальності в будь-якій сфері діяльності, які виходять за межі звичайного, нормального сприйняття [5].

Дослідження науковців М. В. Андрєєва, В. Ф. Антипенка, В. П. Іларіонова, О. М. Морозова та інших свідчать, що одним з ефективних

засобів захисту прав і свобод громадян, забезпечення правопорядку у складних, конфліктних та екстремальних ситуаціях, викликаних причинами соціального характеру (групові порушення громадського порядку, масові заворушення, напади на особливо важливі об'єкти, розшук і затримання озброєних злочинців тощо) є переговори – діалогове спілкування, яке розглядається як тактичний засіб, що передбачає застосування комунікативних стратегій.

Як зазначають Д. Гордон, Г. П. Грайс, Е. В. Ключев, Г. Г. Почепцов, основним підходом до реалізації комунікативного наміру є використання комунікативних стратегій, які ґрунтуються на принципах, що визначають внутрішню та зовнішню структуру повідомлення і забезпечують досягнення мети [5].

Залежно від установки на консенсус або дисенсус комунікативні стратегії поділяються на кооперативні та конфронтативні (некооперативні). Кооперативні передбачають раціональну, неагресивну взаємодію, некооперативні мають намір показати противника з негативного боку, критикуючи його діяльність [5; 6]. Сукупність стратегій є основним культурним комунікативним засобом, провідним елементом соціалізації особи і має бути спрямована на встановлення взаєморозуміння з будь-яким членом суспільства. Діалог із правопорушниками й особами з девіантною поведінкою має ґрунтуватися на використанні саме кооперативних стратегій.

Оскільки особи з девіантною поведінкою можуть неадекватно сприймати інформацію, а відтак і неадекватно на неї реагувати, то офіцер ВВ має пам'ятати, що кожна фраза, кожен крок у переговорах повинні приносити результат. З урахуванням значущості інформації виокремлюють такі типи комунікації: 1) із метою інформування; 2) із метою обміну інформацією; 3) із метою отримання інформації; 4) із метою приховування інформації; 5) із метою впливу. У кожному з названих типів обов'язковими є: по-перше, передача інформації, по-друге, мовний вплив. Але ці елементи мають різну значущість. Відтак, будуть помітно відрізнятися способи подачі інформації, стратегія та тактика мовленнєвої поведінки комунікантів, які включають у себе як

психологічні, так і власне мовні чинники (сукупність вербальних та невербальних засобів, що використовують співрозмовники) [5].

Аналіз структури спілкування з особами з девіантною поведінкою і злочинцями окреслює основні напрямки комунікативних стратегій офіцера ВВ.

Так, одним із найважливіших чинників успіху комунікації є отримання в найкоротші терміни максимум інформації про особисті, національні, моральні та інші якості осіб з девіантною поведінкою, їх потреби й інтереси, ціннісні орієнтації, особливості реагування на ті чи інші обставини, мотиви їх вчинків для змалювання первинного психологічного портрета злочинця. Для отримання важливої інформації про правопорушника офіцеру доцільно орієнтуватися на використання соціально прийнятих правил мовленнєвої поведінки, використовувати стійкі етикетні формули спілкування, ставити запитання таким чином, щоб одержувати розгорнуті відповіді, а не лише “так” чи “ні”.

Для визначення ступеня причетності піддослідного до кримінального світу та складання його психологічного профілю офіцеру ВВ необхідно проаналізувати особливості його мовлення на наявність або відсутність жаргонної лексики, спрямованість і зміст мовної діяльності тощо, виявити динаміку спілкування (культуру комунікативної поведінки та стиль спілкування, зміст комунікації, її мету, специфіку звернення, наявність прізвиськ, емоційного тону тощо). Для того, щоб досягти максимального успіху під час бесіди з людьми антисоціальної поведінки, розмовляти з ними слід у звичній для них манері, намагаючись “підлаштуватися” до тону і фразеології, яку вони використовують. Наприклад, якщо відомо, що піддослідний користується жаргоном, можна використати відповідні вислови, які змусять його відчувати себе більш упевнено. Проте якщо злочинець цитує Біблію, не варто наслідувати його та перетворювати спілкування на релігійний диспут.

Варто також уникати негативних суджень із боку правоохоронних органів, щоб принаймні зробити вигляд, ніби як офіційна сторона офіцер намагається вирішити проблему саме так, як того хоче злочинець, або досягти компромісу. Однак не слід перегинати палицю, бо зрештою можна розлютити

злочинця, що негативно позначиться на атмосфері взаємної довіри. Таким чином, ще однією комунікативною стратегією є встановлення психологічного контакту [4] і створення сприятливих умов міжособистісного порозуміння. Підтримання постійного словесного контакту з особами з девіантною поведінкою є необхідним також для того, щоб за необхідності мати можливість належним чином відреагувати на будь-який крок з їхнього боку. Для цього на початковому етапі основну увагу слід звернути на встановлення та розвиток безупинного спілкування зі злочинцями, пошук на цій основі спільної мови з піддослідним, підтримку в них почуття довіри до представників правової сторони. Зокрема треба пам'ятати, що наказовий тон під час переговорів є недоречним, оскільки легко може спровокувати злочинців на неадекватну реакцію [4], а також є неприпустимим із точки зору організації кооперативної комунікативної ситуації.

Важливою кооперативною стратегією є ввічливість, що вважається запорукою плідної співпраці в комунікативній сфері і сприяє нейтралізації напруження у стосунках між людьми, повага до співрозмовника, мирний тон спілкування, який не дасть розгорітися конфлікту, а якщо він все ж таки виник, не поглиблять його.

Стратегією, яка визначає успішну комунікативну діяльність офіцера ВВ, є також здійснення психологічного впливу, що схилить злочинців до відмови від подальшої протиправної діяльності. На початковому етапі переговорів ступінь збудження й емоційність усіх учасників інциденту є досить високими, тому офіцер повинен контролювати себе та нейтралізувати агресивність як свою, так і злочинця. З часом вияв емоцій слабшає, а, отже, найбільш оптимальний час для ведення розумної та переконливої бесіди настає тоді, коли комуніканти заспокоїлись і готові сприймати одне одного. Спокійний перебіг діалогу сприяє можливості висувати пропозиції, прийнятні для обох сторін переговорів.

Значний інтерес становлять засоби та прийоми виявлення брехні, нещирості, які за дрібними деталями мовленнєвих висловлювань, невідповідностей у розповіді і навіть на основі невербальних дій (жестів,

поглядів, поз) надають можливість визначити рівень правдивості та щирості людини [2]. Свідченням брехні може бути не лише повідомлення зайвих подробиць, а й відсутність інформації про них. Інтимізація спілкування може свідчити не тільки про неправду, а й про те, що людина розгублена, боїться за себе, відчуває психологічний дискомфорт. Тому в ситуації спілкування з особою з девіантною поведінкою необхідною є комунікативна стратегія виявлення неістинності інформації співрозмовника, з'ясування причин, які спонукали до обману.

Ефективність спілкування часто дорівнює нулю, якщо комунікація будується в системах різних предикатів. Тому важливим завданням є пошук способів спілкування, звернення до співрозмовника з предикатами, що відображають його основну репрезентативну систему. Вплив на цей процес має узгодження позицій учасників комунікації, тобто часткове чи повне прийняття думки і позиції іншої людини. Тут доцільно враховувати вербальні та невербальні засоби комунікації, а саме: а) мову, її спрямованість, логічність, тривалість, експресивність, особливості лексики, граматики, фонетики, оскільки в сучасній теорії комунікації доведено, що мова слугує не стільки для передачі інформації, скільки для досягнення мети комуніканта, поставлених ним у певний час у певній ситуації; б) рух, міміку і пантоміміку, жести, експресію особи, переміщення та позу, дистанцію зближення, зіткнення, підтримку, спільні дії, відштовхування, поштовхи, удари тощо.

Наприкінці важливо оцінити результати конкретного акту спілкування з точки зору його успішності і забезпечення подальших контактів із правопорушниками та громадянами з девіантною поведінкою.

Отже, викладене вище надає можливість встановити основні комунікативні стратегії офіцера ВВ, які можуть бути застосовані на різних етапах роботи з особами з девіантною поведінкою і злочинцями:

1) на етапі підготовки до комунікативних дій: збір інформації про ситуацію, що виникла, та її узагальнення; визначення мети переговорів і прийняття відповідних тактик та стратегій (прогнозування і планування) щодо

ведення переговорів; отримання інформації про особисті, національні, моральні та інші якості осіб з девіантною поведінкою, їх потреби й інтереси, ціннісні орієнтації, особливості реагування на ті чи інші обставини, мотиви їх вчинків для змалювання первинного психологічного портрета злочинця;

2) на етапі здійснення комунікації: обмін мовною та немовною інформацією для створення обстановки ведення діалогу, зближення позицій у процесі комунікації, реалізація стратегічної лінії на отримання переваг під час переговорів (“захоплення мовно-психологічних позицій”) і забезпечення можливості схилення правопорушників до відмови від вчинення протиправних діянь, пошук варіантів згоди у випадках виникнення розбіжностей під час дискусії;

3) на заключному етапі: завершення та вихід із спілкування, досягнення повної або часткової згоди, визначення шляхів її практичної реалізації, аналіз проведених переговорів.

Список використаної літератури

1. Андрущенко, В. П. Мовні стратегії як чинник освітніх інновацій / В. П. Андрущенко, О. С. Скубашевська // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2010. – Вип. 35. – С. 47–54.

2. Антонян, Ю. М. Психология преступника и расследования преступлений / Ю. М. Антонян, М. И. Еникеев, В. Е. Эминов. – М. : Юристъ, 1996. – 336 с.

3. Бобрицький, Л. В. Організація начальником міськрайліноргану заходів щодо мінімізації наслідків терористичних актів на території підрозділу ОВС (Психолого-управлінський та цивільно-правовий аспекти) : навчальний посібник / Л. В. Бобрицький, О. О. Лов'як, Е. В. Чеботарьов. – К. : Академія Управління МВС, 2007. – 115 с.

4. Дубова, І. О. Психологічні особливості професійного спілкування працівників міліції в екстремальних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 “Юридична психологія” / І. О. Дубова. – К., 2003. – 19 с.

5. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку : Теоретичні засади галузевої комунікації : монографія / за ред. Л. М. Пелепейченко. – Харків : АВВ МВС України, 2008. – 270 с.

6. Скубашевська, Т. С. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у Європейському просторі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10 “Філософія освіти” / Т. С. Скубашевська. – К., 2005. – 21 с.

Рецензент: доктор філологічних наук, професор Пелепейченко Л. М.